

Streszczenie

Pytanie retoryczne w przemówieniach politycznych

Język jest elementem komunikacji społecznej, instrumentem opisywania świata, przekazywania informacji i nadawania znaczenia otaczającej nas rzeczywistości. Politycy to często doskonali mówcy, a język to ich podstawowe narzędzie działania. Każdy język, również język polityki, stanowi dla użytkowników języka i uczestników dyskursów doskonałe narzędzie do działania i osiągnięcia przez nich zamierzonych celów. Niniejsza praca stara się przedstawić pytania retoryczne występujące w przemówieniach niemieckich polityków. W poniższej pracy zostaje podjęta próba sklasyfikowania pytań retorycznych pod kątem językowej realizacji illokucji oraz zbadanie intencji wypowiedzi nadawcy, wartości illokucyjnej pytania retorycznego, które służy realizacji zamierzeń osoby mówiącej i umożliwia wykonanie przez nią pewnej czynności.

Przemówienia polityczne, a zwłaszcza przemówienia liderów partii, są starannie opracowywane i uznawane za ważne wystąpienia publiczne. Koncentrują największą uwagę mediów i społeczeństwa. Mowy liderów największych partii politycznych są też często analizowane i cytowane przez komentatorów. Do redagowania takich przemówień angażowane są niekiedy całe grupy specjalistów. Przemówienia polityków mają bowiem zazwyczaj charakter perswazyjny, są nacechowane emocjonalnie i charyzmatycznie. W analizie zbadane zostały parlamentarne przemówienia niemieckich polityków z okresu od 2014 do 2015 roku. Znaczącą część pracy stanowi analiza przykładów zaczerpniętych z następujących stron internetowych, na których znajdują się zbiory przemówień: www.bundesregierung.de, www.frank-walter-steinmeier.de, www.auswaertiges-amt.de, www.prag.diplo.de, www.spdfraktion.de, www.gruene-bundestag.de, www.uni-hohenheim.de.

Praca dużo miejsca poświęca dotychczasowej refleksji nad zagadnieniami aktów mowy oraz pytań retorycznych. Wśród omawianych autorów są tu obecni m.in.: Austin, Bonacchi, Searle, Meibauer, Schwitalla, Wierzbicka i inni badacze, którzy koncentrują się np. na analizie struktury i na znaczeniu wypowiedzi, w tym także na funkcjach pytań retorycznych. W centrum omówionych modeli opisu pytania retorycznego obok klasyków pragmatyki i

filozofów języka (Austin, Grice, Searle) znajdują się m. in. rozważania Meibauera (1986) i jego model pytań retorycznych rozwijany przez następujących autorów: Schwitalla (1984), Schreiber (2009) czy Bąk (2012).

Celem pracy było przede wszystkim przeprowadzenie klasyfikacji pytań retorycznych na podstawie relacji między językową realizacją pytań a zawartą w nich intencją nadawcy, a w tym sensie ukrytym tu znaczeniem pytania retorycznego. Zamiarem pracy jest ponadto próba stwierdzenia, czy intencja autora pytania retorycznego – niezależnie od tego, czy jest jawna, czy niejawna – zmierza do bezpośredniego lub pośredniego oddziaływania na odbiorcę.

Na podstawie definicji pytania retorycznego stwierdzić można, że jest to rodzaj wypowiedzenia, pośredniego aktu mowy, który często pojawia się w dyskursie publicznym, w różnego rodzaju przemówieniach oraz wypowiedziach kierowanych bezpośrednio do adresata. Jest to pytanie, którego autor nie oczekuje uzyskania odpowiedzi. Ta miałaby charakter oczywisty, a przez to redundantny. Znaczenie konwencjonalne zdania pytającego w funkcji retorycznej, mija się ze znaczeniem pragmatycznym wypowiedzi, za pomocą której mówiący realizuje własne cele pragmatyczne, perswazyjne – polityczne. Pytanie ma charakter jasny, nakierowujący odbiorcę na myśl, która jest wyrażona bądź presuponowana. Ta cecha jest istotnym założeniem, umożliwiającym osiągnięcie efektu przekonania odbiorcy do własnych racji, poprzez odwołanie do wiedzy współdzielonej przez uczestników dyskursu, presuponowanie tego, co często oczywiste, a z punktu widzenia mówiącego – ważne. Pod tym względem praca odwołuje się również do założeń teorii dyskursu w tradycji kontynuowanej na podstawie myśli Foucault.

Pytanie retoryczne służy często podkreśleniu i doakcentowaniu refleksji. Może to być refleksja wyrażana przez osobę mówiącą, zwrot, który ma sprzyjać refleksji czy służyć wywołaniu u adresata zadumy. Często też pytanie retoryczne służy wprowadzeniu tematu, który podejmowany jest w dalszej części przemówienia. Pytania retoryczne stosowane są chętnie przez osoby redagujące przemówienia, ponieważ urozmaicają one tekst, powodują także, że słuchacz musi bardziej skupić się na poruszonym temacie. Przemówienia polityczne stanowią jednocześnie swoisty rytuał polityczny, który podlega pewnym konwencjom. W formie pytań retorycznych realizowane są m.in. polecenia, ma miejsce wzmocnienie wymowy wypowiedzi, werbalizowane są odezwy czy apele.

Rozprawa podzielona została na części o charakterze teoretycznym oraz badawczym, które nie zostały jednak wyróżnione formalnie na dwie takie części. W rozdziałach o charakterze teoretycznym zostały przedstawiona kategoria „przemówienie polityczne” oraz zagadnienie pytania retorycznego i jego status w literaturze przedmiotu. Zasadniczy cel badawczy dotyczy klasyfikacji pytań retorycznych, ich identyfikacji oraz zbadanie cech charakterystycznych danej grupy realizacji illokucji.

Na wstępie poniższej rozprawy zaprezentowane zostały również inne zagadnienia, istotne dla omawianych problemów: media, dyskurs, język polityki. Zostały one przedstawione od strony teoretycznej. Mają istotne znaczenie dla rozważań dotyczących języka polityki i samych pytań retorycznych, a dzięki nim zagadnienie pytania retorycznego zostaje omówienie w odniesieniu do innych dziedzin życia, na które oddziałuje w dużej mierze za pośrednictwem mediów.

Po wprowadzeniu oraz ogólnym zarysie pracy przedstawiona zostaje jej struktura, metoda oraz charakterystyka językowego materiału analizy. W rozdziale pierwszym ma miejsce zaprezentowanie definicji badanego zjawiska. Przytoczone główne definicje (np. Meibauer 1986) określają pytanie retoryczne, jako pośredni akt mowy, wypowiedzenie, które nie wymaga odpowiedzi, którą presuponuje, nakierowując odbiorcę na pewną myśl. Zaliczane do językowych środków perswazji w przemówieniach nakłaniają słuchacza do wyciągnięcia wniosków lub zrozumienia argumentów, służą wzmocnieniu uwagi odbiorcy, powodują także, że słuchacz bardziej może skupić się na poruszonym temacie, dzięki czemu nadawca może zdobyć aprobatę poprzez budowanie wspólnej płaszczyzny refleksji ze słuchaczem. Rozdział drugi traktuje o dyskursie politycznym, jest jednocześnie zapowiedzią kolejnych części rozprawy, które skupiają się nie tylko na samym fenomenie pytania retorycznego, ale również na związanych z nim teoriach aktów mowy Austina i Searlea, a także innych zasadniczych założeniach lingwistyki i pragmalingwistyki. W tym samym rozdziale znajduje się szczegółowy opis typu zdań, illokucji, klasyfikacji aktów mowy oraz pojęcia uprzejmości w nieformatywnym ujęciu grzeczności Levinsona i Brown. Podkreśla się tu znaczenie pojęcia koncepcji twarzy (*face*) wg Goffmana oraz omawia zasadę równowagi rytualnej. Realizowane za pomocą pytań czynności (akty mowy) mają bowiem miejsce w określonych konwencjach ramach społeczno-kulturowych.

Kolejny rozdział (3) traktuje o charakterystyce przemówień politycznych, które stanowią nieodłączną część omawianego dyskursu. Na szczególną uwagę zasługuje opisany fenomen mediów, środka masowego przekazu oraz jego wpływ na społeczeństwo. Ze specyfiką realizowanego tą drogą dyskursu i formą przekazywania informacji związane są aspekty perswazji oraz manipulacji, często utożsamiane ze specyfiką tzw. języka polityki.

Podjęcie pragmalingwistyczne do problemów przemówień politycznych stanowi część czwartą pracy. Omówione zostały tu założenia teorii aktów mowy, ze szczególnym uwzględnieniem rozważań Austina oraz Searlea. Oprócz szczegółowego opisu wyżej wspomnianej koncepcji, zostają przedstawione argumenty przemawiające za słusnością uwzględnienia w niniejszej pracy modeli aktów mowy w ujęciu wspomnianych autorów. Aspekty te powinny odgrywać znaczącą rolę w rozważaniach językoznawczych i pragmalingwistycznych. Krytyczne podejście do niektórych kwestii pozwala zwrócić uwagę na złożoność kategorii perswazji i retoryki. Ten sam rozdział obejmuje problemy definicji podstawowych pojęć oraz pragmalingwistycznego spojrzenia na pytanie retoryczne, traktowane jako pośredni akt mowy.

Ostatni właściwy rozdział pracy (5) poświęcony został opisowi badań w zakresie pytań retorycznych w dyskursie politycznym. Odnosząc się do istniejących metod badawczych, przedstawiono charakterystykę wyników przeprowadzonych analiz, które powstały na podstawie klasyfikacji zaprezentowanej w 2012 roku przez Bąka w artykule *Wie rhetorisch kann die Frage sein*, w którym autor rozwija model Meibauera (1986) i Bußmann (2002). Pytania retoryczne podzielone zostają na typy zdań, w których potencjał illokucyjny ma charakter pozytywny (tzn. afirmacyjny) lub negatywny (ujemny). Stanowią one najlepszy dowód na to, iż wartość semantyczna pytania jako zdania, nie jest tożsama z wartością znaczenia w sensie pragmatycznym – znaczenia pytania retorycznego, jako wypowiedzenia. Pytanie retoryczne w dyskursie zostało zbadane pod kątem relacji między pytaniem, jako aktem lokucyjnym, a wartością illokucyjną. Oprócz standardowej klasyfikacji wyniki badań ilustrują, iż istnieje grupa pytań retorycznych, które dotychczas nie zostały sklasyfikowane. W wyniku analizy wyróżniono następujące zasadnicze typy realizacji pytań retorycznych:

- Pytania rozstrzygające: illokucja negatywna przy lokucji pozytywnej,
- Pytania rozstrzygające: illokucja pozytywna przy lokucji pozytywnej,
- Pytania rozstrzygające: illokucja pozytywna przy lokucji negatywnej,
- Pytania uzupełniające: illokucja negatywna przy lokucji pozytywnej,

- Pytanie retoryczne z udzieleniem odpowiedzi,
- Pytania retoryczne występujące w serii,
- Otwarte pytania retoryczne (na które istnieje możliwość kilku odpowiedzi),
- Pytania retoryczne z elementami metajęzykowymi: np. *(ja) pytam..., pojawia się pytanie...*
- Pytania retoryczne z partykułą,
- Pytania w oparciu o schemat: *Kto/kiedy, jeśli nie*

W tym rozdziale zaprezentowane zostały wyniki analizy, ich zestawienie i ukazanie korelacji między poszczególnymi typami pytań retorycznych. Podsumowany zostaje również osiągnięty cel pracy i uzasadnienie, iż stosowanie pytań retorycznych, a tym samym ich potencjał illokucyjny, ma wpływ na odbiorcę w zależności od intencji oraz założeń nadawcy i opisanych tu uwarunkowań kontekstowych i elementów językowych (tzw. wyznaczników retoryczności).

Analiza zebranego korpusu lingwistycznego ukazuje jak duże znaczenie w użyciu pytań retorycznych, które uznawane są za formę autosugestii, mają takie czynniki jak: walory emocjonalne, gestykulacja, mimika, stosowanie przerw pomiędzy wypowiedzianymi zdaniami, użycie sygnału negatywnej wypowiedzi, podniesienie tonu głosu oraz inne.

Praca ma na celu wykazać, jaką funkcję spełniają pytania retoryczne realizowane przez mówców. Są to przede wszystkim: funkcja sterowania emocjami, sugerowanie, potęgowanie znaczenia sensu wyrazów, instruowanie, manipulowanie zdaniem odbiorcy, wzmacnianie uwagi u adresata, wyrażanie powątpiewania, ironia, podkreślenie ważności poruszanego problemu, konstruowanie i ożywienie wypowiedzi, wyrażenie emocjonalnego stanu autora i jego podejścia do danego tematu.

Podsumowując należy stwierdzić, że zebrany materiał w pracy, poczynione na podstawie analizy wnioski, mogą być wykorzystane do dalszych badań zjawiska w różnych dyskursach i różnorodnych domenach komunikacji, w niemieckim oraz np. polskim języku polityki. Przedstawiona klasyfikacja oraz wnioski płynące z analizy pytań retorycznych wskazują na duże znaczenie pytań retorycznych w języku polityki. Pytanie retoryczne towarzyszą nam także w życiu codziennym oraz może stanowić element innych domen dyskursów.